

УДК 167/168.32

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА НАУКА: ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 5–9

Порушуються проблеми теорії і методів дослідження політичних явищ і процесів у сучасній українській політології в контексті світових і національних набутків.

Загальновідомо, що навіть у ґрунтовних дослідженнях суспільствознавчого характеру “політична наука” і “політологія” досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

З “політологією”, або “політичною наукою”, все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, яка вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Ще точніше: сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об’єкт дослідження, методи і т. ін., хоча нерідко її важко виокремити з-поміж інших суспільних наук.

У найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія — це “наука, об’єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством” [10, 12]. Відповідно до таких визначень українські політологи О. В. Бабкіна та В. П. Горбатенко визначають і предмет

політології. Це “закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади” [10, 16]. Більше того, у різних країнах політологію застосовують з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За всього багатоманіття назви політичної науки, є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку — в центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ знаходиться політика.

Щодо “політичної науки”, то тут ситуація значно складніша і неоднозначна. По-перше, враховуймо, що в її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI ст., коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі “звільнив політику, — за визначенням Ф. М. Рудича, — від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних дослі-

джень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв'язанню реальних, практичних завдань” [11, 7].

Автори “Енциклопедії політичної думки” [4] нагадують, що першими, хто став перейматися питаннями державного устрою, були філософи, або науковці, а нині “політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з другого [11, 283]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін. і т. п.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [11, 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Закцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років ХХ ст. навіть вислів “політична теорія” перебував за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що й нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з’ясована. Так, американські автори “Короткого оксфордського політичного словника” (2005 р.) взагалі зазначають, що “не існує загально визнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією...” [6, 526].

У 1903 р. була сформована політологія як окрема фахова дисципліна разом із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця ХІХ – початку ХХ ст. наукове визначення феномену “політика” давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, у 1960-х роках, з появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

У разі, якщо не робиться чіткий “водорозділ” між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що

певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схилиємося все ж до того, що теорія, у тому числі й політична, — це не збирання, сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, у даному випадку — про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня хоча й має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов’язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що в сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен “політична теорія”.

Існують досить прозорі визначення наведеного поняття. Так, українські політологи М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як “абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів” [7, 490]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня.

Фактично в унісон з викладеними вище тезами простежується думка відомого російського політолога В. Ф. Халіпова, який пише: “Політична теорія — це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями” [14, 606].

Два наступних поняття “політична теорія” нам видаються найвдалішими і найоб’ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори “Політологічного словника” [9], які під політичною теорією розуміють: “1) історію політичної думки (діяльність із дослі-

дження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології) [9, 600]. Це — розлоге, широке і об'ємне пояснення феномену “політична теорія”.

Друге визначення пов'язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, 653]. Друге [8] — за формою і змістом більше пояснює феномен “політична теорія”.

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог В. О. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять; 2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми [8]. Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; дескриптивна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що називають “політична теорія”.

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки доволі багато й усі вони в сумі, у поєднанні і формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей “Теория и методы в современной политической науке” [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру: “Коли ведемо мову про закони і теорії у політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза за-

лежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але водночас останні фігурують як елементи теоретичної конструкції” [13, 19].

За браком можливостей політичної теорії навіть найбільш популярні і життєві проаналізувати важко, а скоріше, не вдасться. Інша справа — специфіка їх теоретичного обґрунтування. Зазначимо, що є п'ять основних підходів до такого обґрунтування: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер розглянемо методи політичної науки, пояснення їх суті.

Метод — це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про “науковий метод пізнання”, то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. В. Антонюком) [9, 470]. Коли методи як пізнавальний засіб “опускають” до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. М. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористський, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

У результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень у політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий — політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднують в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів — явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Зазначене жодним чином не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання — спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збирання інформації, для з'ясування певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події і т. д., що і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення і конкретизації дослідження. Ці методи є своєрідними “стартовими” кроками до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих і неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Потужний розвиток політології у кінці ХХ–ХХІ ст. спричинив активний вхід у політичну науку багатьох методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології та ін. Варто сподіватися, що саме ці методи найближчим часом помітно поширяться у політичній науці.

Менше, ніж в інших науках, але і в політології також використовуються методи точних наук — математики, статистики, а сьогодні, що особливо помітно, — кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток та використання — справа ближчого часу.

Існують й інші особливості методів політичної науки, які є предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впро-

довж усього ХХ ст., а в нових суспільствах, таких, як сучасна Україна, і до сьогодні домінували і домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак, публіцистичністю їх відтворення і пояснення. Лише в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики та ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті ХХ ст. в практику політичних (політологічних) досліджень входить і системний метод, що ґрунтується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, а й саме підході сенергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів, як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дейч, Д. Блек, Дис. Б'ю, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови насамперед різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, найважливішими з яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із наведеними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (передусім політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток лише зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи, як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних

явищ на засадах концепції “типового ідеалу” (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що не є позитивом.

Таким чином, проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки й обґрунтування.

Література

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. — К.: МАУП, 2000. — 501 с.
2. Головатий М. Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2001. — 341 с.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003. — 541 с.
4. Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
5. Іщенко М. П. Методологічні основи розвитку політології / НТШ. — Черкаси, 2002. — 381 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. —

К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. — 789 с.

7. Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушно-го. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.

8. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

9. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.

10. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-тє вид., перероб., допов. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 568 с.

11. Рудич Ф. М. Політологія: Підручник. — К.: Либідь, 2004. — 480 с.

12. Рудич Ф. М. Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку / Ф. М. Рудич // Віче. — 2002. — № 5.

13. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С. У. Ларсена; Пер. с англ. Е. А. Жуковой. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2009. — 751 с.

14. Халипов В. Ф. Энциклопедия власти. — М.: Академич. проект; Культура, 2005. — 1056 с.

Аналізуються складні аспекти формування політичної теорії та специфіка методів її теоретичного дослідження.

Анализируются сложные аспекты формирования политической теории и специфика методов ее теоретического исследования.

In this article difficult aspects of political theory formation and specific methods of its theoretical research are analyzed.

Надійшла 17 квітня 2012 р.